

Prawosławie a demokratyzacja współczesnej Rosji

Współczesna Rosja stoi w obliczu problemów związanych z modernizacją państwa oraz urzeczywistnieniem takich wartości cywilizacyjnych, jak: odchodzenie od państwa represyjnego, autonomia społeczeństwa wobec państwa, decentralizacja i rozproszenie władzy, odideologizowanie życia politycznego, demokratyzacja życia społecznego. Procesy przemian dokonują się w Rosji w specyficznych warunkach kryzysy społecznego, politycznego, gospodarczego, a także ideologicznego i tożsamościowego będącego rezultatem rozpadu ZSRR, załamania się realizowanego w ramach ZSRR cywilizacyjnego modelu rozwoju oraz odrzuceniu dotychczasowej tożsamości. Upadek Związku Radzieckiego – państwa, które stworzyło sieć politycznych, militarnych i ekonomicznych oddziaływań na skalę ogólnoswiatową, spowodował przerwanie dotychczasowych linii rozwoju gospodarczego, społecznego czy kulturowego, które nie stwarzały już możliwości wyrwania się z zapóźnienia gospodarczego i kulturowego. Zanegowanie wartości, na których budowany był Związek Radziecki spowodowało, że zamieszkujące go narodowości zaczęły poszukiwania nowej tożsamości i nowych form życia społecznego, politycznego i gospodarczego.

Federacja Rosyjska powstała po rozpadzie ZSRR stanowi kontynuację tradycji państwowości rosyjskiej i stoi obecnie w obliczu konieczności budowy nowej tożsamości oraz nowej przestrzeni kulturowej, która stałaby się podstawą dla dalszego rozwoju społecznego oraz umożliwiła budowę gospodarki rynkowej, państwa demokratycznego oraz urzeczywistnienie wolności i podmiotowości jednostki. Wskazuje się przy tym, iż nowa Rosja to już nie ZSRR ani też nie było cesarstwo rosyjskie ale zupełnie nowa jakość i dlatego potrzebna jest jej nowa strategia i nowa samoidentyfikacja. Poszukiwanie nowej tożsamości jest procesem uwikłanym w wewnętrzne sprzeczności, gdyż odrzuceniu dotychczasowej tożsamości towarzyszył jednocześnie brak zgody na przyjęcie wartości dominującej cywilizacji zachodnioeuropejskiej. Spowodowało to poszukiwanie „swoistych” wartości i składników struktury społecznej i rozwoju cywilizacyjnego. Dlatego też ważną rolę w kształtowaniu się nowego ładu politycznego odgrywa tradycja, która jest w rosyjskiej rzeczywistości siłą sprawczą i mechanizmem wielu rozwiązań ustroj-

wych, kształtującą postawy, zachowania oraz wzory relacji między instytucjami państwa i społeczeństwa. Powoduje to, że ma współczesny stan i strukturę rozwoju rosyjskiego ustroju społeczno-politycznego w istotnym stopniu oddziałuje tradycja, wynikająca z historycznego rozwoju poszczególnych elementów tego systemu.

Jednym z elementów tradycji rosyjskiej decydujących o specyfice cywilizacyjnej kraju jest czynnik religijny ponieważ istotnym elementem identyfikacji kulturowej społeczeństwa rosyjskiego jest prawosławie. Wielu obywateli rosyjskich szansę stabilności i przetrwania upatruje właśnie w odwołaniu się do tradycji religijnej poszukując w niej swoistego remedium na dokonujące się zmiany i poczucie niestabilności. Poczucie narodowej i religijnej jedności w odczuciu wielu Rosjan jest tym, co daje szansę przetrwania, a także tworzy wartości mogące sprzyjać dalszemu rozwojowi.

Jest ono jednym z trzech głównych – obok katolicyzmu i protestantyzmu – odłamów chrześcijaństwa. Ukształtowało i początkowo rozwijało się w cesarstwie bizantyńskim oraz w krajach znajdujących się pod wpływem kultury bizantyńskiej. Kościół prawosławny wywierał wpływ na całokształt życia większości narodów bałkańskich oraz Słowian wschodnich. Jego działalność w praktyce nie ograniczała się do organizowania życia ściśle religijnego. Obejmowała również różnorodne funkcje pozareligijne o dużym znaczeniu społecznym, politycznym i kulturalnym. Prawosławny kult religijny wśród poszczególnych narodów spełniał istotne funkcje integrujące wpływając na kształtowanie się narodowej samoświadomości, udzielając władcom i w ogóle władzy państwowej swej sankcji sakralnej. Cerkiew prawosławna umacniała instytucje państwa oraz kształtowała obraz życia społecznego i politycznego¹.

Prawosławie i rosyjska Cerkiew prawosławna, która przyczyniła się do utrwalenia świadomości narodowej Rosji stały się ważnym składnikiem kultury rosyjskiej. Wskazując na znaczenie prawosławia uznaje się, iż kultura stanowi nieodłączny element życia społecznego Rosji, gdyż dla Rosjan ich kraj to osobny świat, a jego historia to historia rozwoju unikalnej kultury innej niż zachodnia². Prawosławna duchowość, odmienna od zachodniego chrześcijaństwa, wpłynęła w znacznym stopniu na postawy społeczeństwa rosyjskiego i poczucie własnej odrębności. Prawosławie w świadomości Rosjan stało się nie tylko wyłącznie religią, ale także wyróżniającym typem kultury i znakiem rozpoznawczym. Charakterystyczne w tym wypadku są m.in. świadectwa z czasów drugiej wojny światowej, kiedy to żołnierze Armii Czerwonej wkraczający na tereny polskiej Białostoczczyzny pytali się miejscowej ludności „Kto wy?”, kiedy słyszeli odpowiedź „prawosławni” odpowiadali „my także jesteśmy prawosławni, tylko niewierzący”³.

Tradycyjnie na prawie całym terytorium Rosji przeważa ludność prawosławna lub rodowodu prawosławnego. Wśród wierzących prawie wszyscy Rosjanie, Białorusini i Ukraińcy (z wyjątkiem nielicznych grekokatolików) są wyznania prawosławnego. Wiele

¹ S. Wojtkowiak, *Prawosławie wczoraj i dziś*, Warszawa 1995, s. 31.

² Por. W. Pastuchow, *Postkomunizm jako logiczna faza rozwoju cywilizacji euroazjatyckiej*, „Więź” 1994, nr 5, s. 15.

³ W. Pawluczuk, *Prawosławie jako typ kultury*, [w:] *Prawosławie jako typ kultury*, Białystok 1999, s. 43.

ludów niesłowiańskich żyjących na terytorium Federacji Rosyjskiej również uległo chryścianizacji i przyjęło prawosławie (Karelowie, Czuwasze, Komi-Perniacy, Maryjczycy, Udmurcy, Mordwini, Chakasze, Osetyńcy), także diaspora grecka, mołdawska, gruzińska, rumuńska, bułgarska dochowiają wierności prawosławiu⁴. W Federacji Rosyjskiej nie ma oficjalnych, państwowych statystyk dotyczących religijnego składu ludności kraju. Wszelkie szacunki opierają się na danych pochodzących od organizacji religijnych oraz z badań socjologicznych. W ocenie Cerkwi rosyjskiej ok. 70–80% ludności Rosji stanowią prawosławni, natomiast badania sondażowe wykazały, iż 2/3 respondentów deklarowało się jako prawosławni (63%), a zaledwie 16% jako niewierzący⁵.

Z uwagi na rolę prawosławia rosyjska Cerkiew stanowi jeden z istotnych podmiotów społeczno-politycznego i duchowego życia Rosjan. Kościół prawosławny powiązany został z rosyjską tożsamością kulturowo-polityczną. W historii Rosji prawosławie odgrywało szczególną rolę. W początkowym okresie jej istnienia było nośnikiem wartości cywilizacyjnych i kulturowych antycznego świata greko-rzymskiego i przyczyniło się do szybkiego awansu cywilizacyjnego Rusi w ramach cywilizacji europejskiej. W późniejszym okresie odegrało istotną rolę w kształtowaniu się ideologii narodu rosyjskiego, dla którego wiara prawosławna stała się źródłem identyfikacji narodowej silnie związanej z prawosławiem. Jej wyjątkowa rola dla duchowości narodu znalazła swoje odbicie we wszystkich sferach życia społecznego. Kościół prawosławny został trwale sprzężony z rosyjską tożsamością kulturowo-polityczną a przywiązanie od tego specyficznego, w gruncie rzeczy prawie wyłącznie rosyjskiego Kościoła, wpłynęło na rosyjską zwartość narodową silniej nawet niż czynnik etniczny.

Współczesne rosyjskie prawosławie z uwagi na swoją specyficzną historię ma kilka charakterystycznych cech: 1) prawosławie jest w dużo większym stopniu niż inne odłamy chrześcijaństwa religią „miejsową”, narodową silnie związaną z rosyjską historią i kulturą; 2) jest to religia bardziej archaiczna i tradycjonalistyczna (np. modlitwy są odprawiane w języku starocerkiewnosłowiańskim, który nie jest w powszechnym użyciu); 3) w obrzędowości cerkiewnej utrzymują się surowe przepisy dotyczące zachowania się wiernych (np. nie wolno wchodzić do cerkwi w niestosownym stroju i makijażu, kobiety powinny mieć zakrytą głowę itp.); 4) słowo „prawosławie” jest to przeniesienie do języka rosyjskiego greckiego pojęcia „ortodoksja” i oznacza tyle co „prawdziwą wiarę” co powoduje, iż w bizantyńskie, czy też wschodnie chrześcijaństwo w kręgu kultury rosyjskiej zawsze było uważane za „nieskażoną wiarę chrześcijańską”. Stąd też w kulturze rosyjskiej specyficzny stosunek wobec przedstawicieli innych wyznań chrześcijańskich⁶.

Specyficzna rola Cerkwi we współczesnej Rosji wynika z faktu, iż z uwagi na chaos wewnętrzny wywołany przemianami społeczno-politycznymi oraz reformami gospodarczymi początku lat dziewięćdziesiątych wśród wielu grup obywateli rosyjskich pojawiła

⁴ P. Eberhardt, op.cit., s. 124.

⁵ Źródło: www.wciom.ru

⁶ A. W. Sergiejewa, *Russkije. Stirieotypy powiedienija, tradicii, mentalnost'*, Moskwa 2006, s. 190–191.

się apatia społeczna i brak zaufania do sfery polityki i władz państwowych. Z uwagi na to wśród instytucji cieszących się zaufaniem społecznym wysunęły się organizacje religijne a zwłaszcza Cerkiew prawosławna tradycyjnie silnie związana z rosyjską tożsamością kulturowo-cywilizacyjną⁷.

Z uwagi na znaczącą rolę Cerkwi w życiu społecznym Rosji interesującym zagadnieniem jest pytanie o rolę Cerkwi w procesach demokratyzacji państwa, urzeczywistnienia podmiotowości i wolności obywatelskich oraz budowie społeczeństwa obywatelskiego. O jej wpływ na te procesy, o jej stosunek do wartości liberalnej demokracji. Jest to także pytanie o znaczenie prawosławia w systemie rosyjskiej kultury politycznej, gdyż demokratyzacja społeczeństwa rosyjskiego nie może ograniczać się do ustanowienia demokratycznych instytucji, gdyż jest to tylko jedna strona tego procesu, a same demokratyczne instytucje bez społecznego uznania demokratycznych norm i procedur funkcjonowania państw, mogły by stać się tylko zewnętrzną fasadą. Praktyka transformacji postkomunistycznych społeczeństw pokazuje, że same rozwiązania instytucjonalne nie są wystarczającą podstawą demokracji i rozwoju społeczeństwa obywatelskiego, rozwijają się one dobrze dopiero wtedy, gdy towarzyszy im wspólna dla jego członków kultura polityczna.

Między religią a kulturą polityczną zachodzą istotne związki. Pod wpływem religii kształtują się podstawowe formy życia społecznego i wartości kulturowe. Religia jest nosicielem duchowych i moralnych norm włączając w to stosunek do człowieka, władzy, państwa. Religijne wartości wpływają na zachowania polityczne w kontekście stosunku organizacji religijnych wobec prawa państwowego oraz władzy w danym społeczeństwie i urzeczywistnianym przez nią celom politycznym.

W historii Rosji prawosławie odgrywało szczególną rolę. W początkowym okresie było nośnikiem wartości cywilizacyjnych i kulturowych świata greko-rzymskiego, a w późniejszym okresie odegrało istotną rolę w kształtowaniu się ideologii narodu rosyjskiego. Istotny jest fakt, iż w tradycji rosyjskiej prawosławie było religią państwową uczącą pokory i szacunku wobec władzy politycznej. Duchowni zalecali poddanym carskim „Boga się bójcie, kniazia czcicie”, a władcy rosyjscy często łączyli religię z polityką biorąc odpowiedzialność za jej ochronę, umacnianie i rozwój⁸. Wskutek tego prawosławie z większą uległością niż inne wyznania uzależniła się od władzy państwowej wspierając ją jednocześnie w sprawowaniu władzy. Rola Cerkwi w stosunkach między państwem a społeczeństwem, czyli to co czyniła jako instytucja, sprawiła, iż była ona często utożsamiana z państwem, będąc elementem ideologii państwa rosyjskiego, służącym do powiązania społeczeństwa z państwem przy pomocy instytucji religijnych i religii silnie zakorzenionej w świadomości społecznej.

Pojmowanie prawosławia jako „religii państwowej” ściśle utożsamianie Cerkwi i państwa znajdowało swoje uzasadnienie w warunkach historycznych i doktrynalnych. W rzeczywistości rosyjskiej wyobrażenia o relacjach władza świecka – Cerkiew kształto-

⁷ *Rossijskaja ciwilizacija*, pod red. M. P. Mcziedłowa, Moskwa 2003, s. 393.

⁸ A. Chodubski, *Tożsamość kulturowa Rosji*, [w:] *Świat. Europa. Dolny Śląsk. Wyzwania milenijne*, red. T. Łoś-Nowak i M. S. Wolański, Wrocław 2002, s. 253.

wały się pod wpływem tradycji cesarstwa bizantyńskiego, z którego dziejami prawosławne chrześcijaństwo było ściśle związane. Tradycja Kościoła prawosławnego sięga panowania cesarza Konstantyna Wielkiego. Zrodziła się wówczas idea, że władza cesarza polega m.in. na rozciąganiu opieki nad Kościołem, rozwijaniu jego działalności, chronieniu go od rozłamów i zharmonizowaniu z porządkiem państwowym. U źródeł tradycji prawosławnej leżą także poglądy Euzebiusz biskupa Cezarei, który pisał o cesarzu Konstantynie, iż jest on: „interpretatorem słów Boga, pełnym mocy głosem ogłaszającym reguły prawdy i pobożności wszystkim mieszkańcom ziemi”. Euzebiusz pisał, iż „Bóg ustanowił królestwo, król jest jeden i jego Słowo, i prawo królewskie jest jedynym prawem niepodlegającym niszczącej mocy czasu i odradzającym się słowem”⁹. Z idei Euzebiusza wywodzi się doktryna „Jeden car – jeden Bóg”. Jedynemu Bogu na niebie odpowiada jeden cesarz na ziemi, któremu chrześcijanie winni są posłuszeństwo¹⁰. Znaczący wpływ na ukształtowanie się specyficznych relacji Cerkiew – cesarstwo wywarły także prace anonimowego autora, które przypisuje się Dionizemu Areopagicie (Pseudo-Dionoizy). W traktatach *O hierarchii niebieskiej* oraz *O hierarchii kościelnej* rozwijał on koncepcję świata, w którym cesarz oraz monarchia stanowią odbicie hierarchii niebieskiej w życiu ziemskim. Hierarchia ziemska – jest odzwierciedleniem porządku niebieskiego i ustanowionego przez Boga kosmicznego porządku świata¹¹.

Generalnie wskazuje się, iż wśród kanonistów w cesarstwie bizantyńskim istniały dwie podstawowe koncepcje na temat władzy cesarskiej i jej związków z Kościołem. Pierwsi reprezentowali kanoniści uzasadniający supremację władzy cesarza, drudzy zaś wskazywali na potrzebę równowagi w stosunkach między państwem i Kościołem (tzw. zasada symfonii). Praktyka życia kościelnego stanowiła zazwyczaj realizację pierwszej koncepcji. Ugruntował się pogląd, że cesarz jest namiestnikiem Boga na ziemi nie tylko w sensie najwyższej władzy państwowej, ale również jako osoba duchowna należąca do hierarchii kościelnej. Cesarz był źródłem prawa w dziedzinie kościelnej, zatwierdzał mianowania na najwyższe stanowiska kościelne i sam mianował patriarchę¹². Imperator posiadał więc z woli Boga władzę absolutną i ustanawia wszelkie prawa.

Koncepcja tzw. cesaropapizmu została przeniesiona z cesarstwa bizantyńskiego na Ruś i uznaje się, iż najważniejszą ideą przejętą przez Ruś wraz z chrześcijaństwem z Bizancjum stała się idea paralelizmu monarchy i Boga, dzięki czemu władza polityczna na Rusi uzyskała legitymizację i charyzmat religijny pochodzący z utożsamiania władcy z władzą i osobą Boga. Władza cara, podobnie jak władza Boga, nie mogła być ograniczona¹³.

W rozwoju państwowości rosyjskiej idee cesaropapizmu doprowadziły do sytuacji, w której monarchia absolutna uzyskała legitymizację religijną, a cerkiew prawosławna

⁹ P. Johnson, *Historia chrześcijaństwa*, Gdańsk 1993, s. 92

¹⁰ A.W. Sitnikow, *Prawosławie i demokratja*, Moskwa 2006, s. 125–126.

¹¹ Ibidem, s. 126.

¹² S. Runciman, *Wilki Kościół w niewoli*, Warszawa 1973, s. 68; M. Papierzyńska-Turek, *Prawosławie*, „Euhemer – Przegląd Religioznawczy”, 1986, nr 3–4, s. 235.

¹³ J. Potulski, *Rola i znaczenie tradycji w funkcjonowaniu współczesnych instytucji politycznych w Rosji*, Toruń 2005, s. 177.

stała się jedną z instytucji państwa. W XV i XVI w. ukształtowały się najbardziej charakterystyczne dla kultury rosyjskiej koncepcje władzy. Car Iwan IV Groźny uważał, iż jego władza nie podlega żadnym ograniczeniom ponieważ pochodzi od Boga i car za swoje uczynki nie odpowiada przed ludźmi a tylko przed Bogiem. Iwan IV podkreślał, iż posłuszeństwo wobec władzy świeckiej jest wymogiem religijnym, gdyż skoro wszelka władza pochodzi od Boga to przeciwstawienie się woli monarchy stanowi grzech i odstępstwo od wiary prawosławnej¹⁴. W liście wschodnich patriarchów do cara Aleksandra Michałowicza Romanowa z 1663 r., wierność carowi, a zatem i władzy państwowej, uznana została za wymóg konfesyjny (nie można było być dobrym chrześcijaninem nie będąc wiernym poddanym): „Jak władza Boga na niebiosach wszystko obejmuje, tak i władza cesarza rozciąga się na wszystkich jego poddanych (...) kto nie odchowuje wierności władzy carskiej, niegodny jest nazywać się synem Chrystusa, car jest bowiem pomazańcem Bożym, który otrzymał od Boga jabłko, berło i diadem”¹⁵.

Do czasów rządów Piotra I Cerkiew mimo, iż była związana z aparatem państwowym to zachowywała swoją instytucjonalną tożsamość i autonomię. Car Piotr I „upaństwowił” ostatecznie cerkiew pozbawiając ją nawet pozorów samodzielności i uczynił z niej instytucję państwową, której działalność nadzorował w imieniu cara świecki urzędnik tzw. oberprokurator. Cerkiew stała się elementem aparatu biurokratycznego i polityki państwa. W XIX w., za panowania cara Mikołaja I, prawosławie zostało włączone do oficjalnej ideologii samodzierżawia rosyjskiego. Mikołaj I był gorliwym wyznawcą prawosławia i widział w nim ideologiczną podstawę caratu. Opracowaniem doktryny ideologicznej caratu zajął się minister oświaty Siergiej Uwarow, a fundamentem, na którym miało oprzeć się carstwo miały być: samodzierżawie, Kościół prawosławny oraz tzw. ludowość (narodnost’).

W imperium rosyjskim Kościół stał się instytucją wspieraną autorytetem państwa dlatego też religia znajdowała swoje stałe miejsce w życiu społecznym. Z jednej strony doprowadziło to do stworzenia specyficznego typu religijności łączącego prawosławie z nacjonalizmem rosyjskim¹⁶, z drugiej zaś identyfikacja Kościoła prawosławnego z autorytarnym reżimem carskim skutkowało odejściem od „oficjalnej” Cerkwi wiernych i utratą autorytetu duchowieństwa. Uczenie z religii prawosławnej wyznania państwowego i źródła legitymizacji samodzierżawia carskiego spowodowało upadek autorytetu Cerkwi. Następstwem była dyskredytacja Cerkwi jako instytucji religijnej i społecznej oraz wytworzenia „duchowej” próżni, którą wypełniły świeckie ideologie. Ta postawa społeczeństwa wobec Cerkwi ułatwiła jej wyeliminowanie z życia publicznego po rewolucji październikowej 1917 r. Społeczeństwo do tej pory oficjalnie prawosławne przeszło od powszechnej religijności do masowego ateizmu. Propagowany przez oficjalną ideologię państwową ateizm stał się w ZSRR siłą, która przybrała niezwykle rozmiary. Państwowa propaganda ateistyczna oraz celowa polityka represji wobec duchowieństwa

¹⁴ Ibidem, s. 182; A. W. Sitnikow, op.cit., s. 154.

¹⁵ Cyt. za: B. Uspienski, W. Żywow, *Car i Bóg*, Warszawa 1992, s. 45.

¹⁶ Por. W. A. Baczinin, *Nacjonalna idea dla Rosсии*, Sankt-Peterburg 2005, s. 196–199.

i Cerkwi doprowadziła do załamania się jej pozycji w życiu społecznym. Cerkiew osłabiała także wewnętrzne spory dotyczące stosunku do ateistycznego państwa; kompromis między cerkwią a władzą zawarty przez metropolitę Sergiusza, który miał na celu umożliwienie przetrwania Kościołowi patriarszemu, przyczynił się do rozłamu wśród duchowieństwa i wiernych¹⁷. Z obawy przed całkowitym zniszczeniem Kościoła rosyjska Cerkiew prawosławna nigdy nie stała w opozycji wobec władz radzieckich i nie potrafiła wykreować kontrideologii wobec totalitarnego systemu.

W rosyjskiej literaturze przedmiotu wskazuje się, iż w okresie siedemdziesięciu lat istnienia państwa radzieckiego cel partii komunistycznej jakim było całkowite wyeliminowanie religii z życia społecznego nie został zrealizowany. Jednakże doprowadzono do sytuacji, w której zdecydowana większość obywateli zaczęła obchodzić się w życiu społecznym bez religii. Sformowano też taki typ osoby wierzącej, dla której religia i wiara nie stanowiły znaczącego czynnika wpływającego na orientację polityczną¹⁸.

Znaczenie prawosławia dla współczesnej Rosji wynika z faktu, iż mimo tego, że w okresie państwa radzieckiego sprawująca władzę partia komunistyczna prowadziła politykę sekularyzacji społeczeństwa dążąc do wyeliminowania Cerkwi prawosławnej z życia społecznego to chrześcijaństwo wykazało swoją żywotność, pozostając jedyną alternatywną wobec oficjalnej ideologii wizję świata. W dobie kryzysu społeczeństwa i ateistycznego państwa od lat osiemdziesiątych religia odzyskała rangę w oczach ludzi poszukujących nowych wartości, a dostojnicy państwowi zaczęli brać udział w ceremoniach kościelnych szczególnej rangi. Wielką zmianą jakościową stała się próba budowania nowej tożsamości rosyjskiej opartej na wartościach prawosławia, jako istotnego elementu kultury narodowej. Odejście od propagowania ateizmu przy udziale instytucji państwa i wprowadzona swoboda kultu religijnego spowodowały odbudowę życia religijnego, co było elementem charakterystycznym dla procesów demokratyzacji życia społecznego w Rosji.

Szczególnie widoczna stała się obecność religii oraz obrzędowości religijnej w życiu społeczno-politycznym Rosji od chwili utworzenia Federacji Rosyjskiej. Cerkiew prawosławna zaczęto traktować jako jeden z podstawowych elementów tożsamości rosyjskiej. Stąd też Cerkiew prawosławna uzyskała w swojej działalności znaczne wsparcie ze strony państwa i jego polityki zarówno wewnętrznej jak i zewnętrznej. Państwo zaczęło okazywać Cerkwi daleko idącą pomoc w odbudowywaniu swojej pozycji w społeczeństwie (m.in. poprzez wymierną pomoc finansową w postaci zwolnień podatkowych). Religię uznano za namiastkę ideologii państwowej i czynnik integrujący naród rosyjski w okresie trudnych przemian cywilizacyjnych. Duchowieństwo prawosławne zaczęło uczestniczyć w uroczystościach państwowych, zaś obecność najwyższej rangi polityków w cerkwiach prawosławnych stała się powszechna¹⁹.

¹⁷ J. Potulski, op.cit., s. 304.

¹⁸ A.W. Sitnikow, op.cit., s. 171.

¹⁹ I. Woyciechowska, *Cywilizacyjno-kulturowe uwarunkowania nowej tożsamości Rosji*, [w:] *Nowa tożsamość Rosji i Niemiec w stosunkach międzynarodowych*, red. S. Bieleń i W. Góralski, Warszawa 1999, s. 176.

Zwiększanie roli instytucji religijnych w życiu społeczno-politycznym Rosji przyjmowane było przez większość społeczeństwa jako naturalny powrót do tradycji historycznej. Utożsamienie spraw narodowych z religijnymi było traktowane jako sprzyjające procesom transformacji Rosji, utrwalające związek z tradycją historyczną i wzmacniające samoświadomość społeczeństwa. Na początku lat dziewięćdziesiątych prawie połowa obywateli (44%) było przekonanych, iż religia jest niezbędna do kierowania państwem, 39% podkreślało niezbędność Cerkwi w umocnieniu procesów demokracji, a aż 74% uznało, że obecność religii w życiu publicznym wpływa na wzmocnienie więzi międzyludzkich²⁰. Jednakże, mimo wyraźnego odrodzenia religijności, społeczeństwo rosyjskie pozostało w dużym stopniu zsekularyzowane co wyraża się m.in. w fakcie, iż uczęszczanie do cerkwi nie rzadziej niż raz w miesiącu deklarowało tylko 6–7% badanych²¹.

W rosyjskiej literaturze przedmiotu przyznaje się, iż we współczesnej Rosji czynnik religijny w niewielkim stopniu wpływa na polityczne wybory Rosjan ale jednocześnie przywołuje się prowadzone w połowie lat dziewięćdziesiątych badania opinii publicznej, które wykazały, że wśród obywateli Federacji Rosyjskiej deklarujących się jako prawosławni większość skłania się ku liberalno-demokratycznemu biegunowi rosyjskiej polityki i pod względem wyznawanych wartości najbliższa jest tzw. „zapadnikom”, czyli orientacji prozachodniej w rosyjskiej polityce uznając, że Rosja powinna zbliżyć się do Zachodu, gdzie chrześcijańska moralność nie została oddana w służbę państwa, jak to miało miejsce w Rosji. Wśród prawosławnych wysoko cenione są też takie wartości liberalnej demokracji, jak np.: wolność słowa, wolność prasy, swoboda wyznania²².

Przy próbie odpowiedzi na pytanie czy prawosławie może sprzyjać procesom demokracji kraju istotne jest ukazanie poglądów rosyjskiej hierarchii prawosławnej na sferę polityki. W ocenie współczesnej Cerkwi prawosławnej w Rosji demokratyczne państwo prawa stanowi optymalny wariant rozwoju społecznego zapewniający zachowanie chrześcijańskich tradycji społeczeństwa rosyjskiego. Jednocześnie jednak hierarchia prawosławna we wszystkich oficjalnych dokumentach podkreśla „niewyróżnianie przez cerkiew jakiegokolwiek ustroju politycznego, i jakiegokolwiek doktryny politycznej”²³. Na obecnym etapie swojego rozwoju Cerkiew stara się w stosunkach z państwem przede wszystkim realizować zasadę tzw. harmonii (gr. *symphonia*), czyli wzajemnej zgody przy zachowaniu niezależności każdej ze stron²⁴ i wydaje się, iż z uwagi na trudną historię rosyjskiej cerkwi jest to optymalna droga na odbudowanie pozycji instytucjonalnej oraz autorytetu społecznego. W oficjalnych dokumentach podkreśla się, iż Kościół

²⁰ A. Stępień, *Wpływ religii na kształtowanie się nowej tożsamości Rosjan*, [w:] *Nowa tożsamość Niemiec i Rosji...*, op.cit., s. 191–192.

²¹ A. W. Sitnikow, op.cit., s. 184.

²² Ibidem, s. 178–179.

²³ *Osnovy socialnoj koncepcii Ruskaj Prawosławnoj Cerkwi*, dokument opublikowany na oficjalnej stronie Rosyjskiej Cerkwi Prawosławnej. www.mospat.ru

²⁴ Por. Z. Knox, *The Symphonic Ideal. The Moscow Patriarchate's Post-Soviet Leadership*, [w:] „Europe-Asia Studies” 2003, vol. 55, nr 4, s. 575–596.

nie powinien wypełniać funkcji państwa, a państwo ze swej strony nie powinno ingerować w życie cerkiewne. Powinny one zostać od siebie oddzielone i podejmować współpracę tylko w wybranych dziedzinach życia społecznego, w których zarówno państwo, jak i Cerkiew mogą okazać sobie pomoc i wsparcie.

Pamiętając o niebezpieczeństwie uwikłania autorytetu Kościoła w spory polityczne hierarchia współczesnej cerkwi jednoznacznie wypowiada się przeciwko jakiegokolwiek jej działalności politycznej. Postanowienie o niedopuszczalności udziału duchownych w działalności organizacji politycznych, kampaniach wyborczych, prowadzenia agitacji politycznej zostały zawarte m.in. w dokumencie *Podstawy społecznej koncepcji Rosyjskiej Cerkwi Prawosławnej* przejętej w sierpniu 2000 r. W tym samym dokumencie zastrzega się jednocześnie, iż nieuczestniczenie duchowieństwa w rywalizacji politycznej i neutralność Cerkwi w sferze polityki nie oznacza, że i duchowieństwo prawosławne nie mogą się wypowiadać i prezentować swojego stanowiska dotyczącego ważnych problemów społecznych prezentowania swojego zdania także wobec organów władzy publicznej.

Z uwagi na specyficzny charakter kościoła prawosławnego i jego stanowisko wobec działalności politycznej w rosyjskiej rzeczywistości politycznej także chrześcijańska – demokracja jako ruch społeczno-politycznych odwołujący się do idei chrześcijaństwa oraz religijnych motywów i przekonań ma niewielkie znaczenie. Istnienie chrześcijańskiej – demokracji, jako samodzielnego ruchu politycznego nie wchodzi ani do tradycji rosyjskiego prawosławia, ani do rosyjskiej tradycji politycznej i Rosji nigdy nie było politycznego ruchu chrześcijańsko-demokratycznego a jeżeli był to zajmował skrajnie marginalną pozycję na scenie politycznej.

Do rewolucji październikowej w praktyce nie istniały w Rosji carskiej żadne partie chrześcijańsko-demokratyczne, chociaż niewielkie grupy odwołujące się do takiej ideologii funkcjonowały w ramach partii kadetów, a w marcu 1917 r. powstała nawet niewielka Chrześcijańsko-Demokratyczna Partia Rosji. Dopiero w okresie przemian przełomu lat osiemdziesiątych i dziewięćdziesiątych zaczęły się pojawiać pierwsze partie polityczne odwołujące się bezpośrednio do ideologii chrześcijańskiej demokracji. Były to jedne z pierwszych niezależnych ruchów politycznych powstałych jeszcze w okresie istnienia ZSRR. W sierpniu 1989 r. powołano do życia Chrześcijańsko-Demokratyczny Związek Rosji, który wkrótce rozpadł się na dwa ugrupowania – Rosyjski Ruch Chrześcijańsko-Demokratyczny oraz Rosyjską Partię Chrześcijańsko-Demokratyczną. Najaktywniejszą rolę w polityce ogrywał Rosyjski Ruch Chrześcijańsko-Demokratyczny, który posiadał własną frakcję parlamentarną na Zjeździe Deputowanych Ludowych RSFR²⁵.

Jednakże żadna z tych organizacji nie stała się ruchem masowym i nie potrafiła przekroczyć barier umożliwiających udział w pracach parlamentu. Ruch chrześcijańsko-demokratyczny poniósł klęskę w wyborach do Dumy Państwowej w latach 1993 i 1995. W wyborach w 1993 r. Rosyjski Ruch Chrześcijańsko-Demokratyczny nie zbierał wymaganych do rejestracji 1000 tys. podpisów, a w 1995 r. Rosyjski Sojusz Chrześcijań-

²⁵ A. Czajowski, *Demokratyzacja Rosji w latach 1987–1999*, Wrocław 2001, s. 168.

sko-Demokratyczny otrzymał 0,28% głosów. Od 1995 r. chrześcijańska demokracja w Rosji praktycznie przestała istnieć jako samodzielny ruch polityczny wchodząc w skład różnorodnych koalicji wyborczych. W rosyjskiej literaturze analizując przyczyny klęski tego ruchu wskazuje się, iż ich ideologia nie odpowiada specyfice narodowo-państwowych właściwości Rosji, a ponadto ruch ten nie miał ani wsparcia ani żadnych związków z rosyjską Cerkwią²⁶. Należy przy tym pamiętać, iż rosyjscy chadeccy na początku lat dziewięćdziesiątych opowiadali się za systemem parlamentarnym i wielopartyjnością, demokratycznym państwem prawa, liberalnymi wolnościami człowieka, gospodarką rynkową z socjalną ochroną społeczeństwa, i do dnia dzisiejszego prozachodnia i proliberalna postawa cechuje większość ugrupowań odwołujących się do ideologii chadeckiej. Wydaje się, iż prozachodnia postawa współczesnych chrześcijańsko-demokratycznych ruchów politycznych wynika z faktu, że, jak wskazują badania opinii publicznej w Rosji, prawosławni chrześcijanie ze względu na swój światopogląd są najbliżsi ruchom demokratyczno-liberalnym. Za demokratyczno-liberalnym modelem państwowości opowiada się ok. 42% osób deklarujących się jako wierzący chrześcijanie²⁷.

Wydaje się jednak, iż ze względu na specyfikę rosyjskich tradycji religijno-politycznych, a zwłaszcza stosunków Kościół–państwo, oficjalnie cerkiew prawosławna nie udziela żadnego wsparcia organizacjom politycznym nawiązującym do ideologii chrześcijańskiej – demokracji pozostając poza sferą władzy i dyskusji politycznych o kształcie przyszłego społeczeństwa rosyjskiego. Większość społeczeństwa rosyjskiego oczekiwałaby jednak od Cerkwi większego zaangażowania się życia społeczne i nieograniczanie się tylko do strony obrzędowo-rytualnej, przy czym zastrzega się, iż aktywność taka nie może oznaczać kolejnego „upaństwowienia” Cerkwi. Problemem Kościoła prawosławnego utrudniającym mu aktywniejsze uczestnictwo w życiu społeczno-politycznym wydaje się być przede wszystkim brak odpowiednich zasobów instytucjonalnych i ludzkich spowodowanych latami prześladowań w państwie radzieckim. Rosyjska Cerkiew prawosławna była na przestrzeni wieków, i jest do dnia dzisiejszego, jedną z najbardziej wpływowych instytucji społeczeństwa rosyjskiego, a prawosławie stanowiło podstawę rosyjskiej kultury ale współczesna Cerkiew jest na etapie odbudowywania swojej pozycji w społeczeństwie i państwie i dlatego jej wpływ na procesy demokratyzacji życia społecznego wydaje się być mocno ograniczony.

Rosyjska Cerkiew w oficjalnych dokumentach deklaruje obecnie przede wszystkim dążenie do odrodzenia narodu rosyjskiego, podkreśla skupienie się na sprawach związanych z zachowaniem spokoju społecznego, rozwój tradycji kulturowych, rozwiązywanie problemów narodowościowych na drodze pokoju i dialogu, potrzebę dialogu z innymi wyznaniem, a zwłaszcza z tradycyjnymi religiami Rosji islamem i buddyzmem oficjalnie odżegnując się od sfery polityki.

---

²⁶ A. W. Sitnikow, *op.cit.*, s. 201.

²⁷ *Ibidem*, s. 178.